

بررسی زبان و روایت در داستان «یک سرخ‌پوست در آستارا»

محمدرضا حاج‌بابایی*

نرگس صالحی**

چکیده

جریان داستان مدرنیستی از مهم‌ترین جریان‌های داستان‌نویسی ایران و بیژن نجدی از برترین نویسندگان این جریان است. او نویسنده‌ای ساختارشکن و تجربه‌گراست. زبان داستان‌های نجدی مملو از استعاره و تشبیه است. این ویژگی داستان‌های نجدی زبان آثار او را تاحد زیادی به زبان شعر نزدیک کرده‌است و نوعی تشخص سبکی به آثار او بخشیده‌است؛ تاجایی که می‌توان او را بنیان‌گذار داستان‌نویسی شاعرانه در ادبیات داستانی ایران به‌شمار آورد. از مهم‌ترین عواملی که موجب می‌شود داستان‌های نجدی مدرن به‌شمار آید، عناصری همچون شاعرانگی زبان، بهره‌گیری از گسست زمانی و ورود به ذهن شخصیت‌هاست. در این مقاله، با بررسی عناصر روایی در داستان «یک سرخ‌پوست در آستارا»، نشان داده‌ایم که این داستان، مدرن به‌شمار می‌آید و نجدی توانسته از ویژگی‌های داستان مدرن به‌خوبی استفاده کند. از دیگر موضوعات مهمی که در این داستان دیده می‌شود، تقابل مرگ و زندگی، تخیل و واقعیت و تقابل پذیرش وضعیت موجود و آرمانی است. بیژن نجدی با بهره‌گیری از تکنیک‌های داستان مدرن، به‌زیبایی هرچه تمام‌تر، در پی بیان اندیشه‌ها و مبانی فکری خویش بوده‌است.

کلیدواژه‌ها: روایت، زبان، داستان کوتاه مدرن، نثر شاعرانه، بیژن نجدی، «یک سرخ‌پوست در آستارا».

* استادیار دانشگاه علامه طباطبائی hajibaba@atu.ac.ir

** دانشجوی کارشناسی‌ارشد دانشگاه علامه طباطبائی n.sadvandi@gmail.com

تاریخ دریافت: ۹۴/۱۰/۸ تاریخ پذیرش: ۹۵/۸/۲۴

دوفصلنامه زبان و ادبیات فارسی، سال ۲۵، شماره ۸۲، بهار و تابستان ۱۳۹۶

۱. مقدمه

مدرنیسم و آثار آن یکی از مهم‌ترین موضوعاتی است که در ادبیات داستانی معاصر حضور پررنگی دارد و اکثر داستان‌هایی که امروزه شاهد نگارششان هستیم، از ویژگی‌های مدرنیستی برخوردارند. از این‌رو مطالعه درخصوص این رویکرد تازه در حوزه ادبیات داستانی بسیار ضروری به نظر می‌رسد و موجب می‌شود که ابعاد تازه‌تری از متون داستانی در برابر خوانندگان گشوده و زیبایی متن دوچندان شود.

بررسی متون ادبی از منظر روایت‌شناسی می‌تواند موجب شناخت بیشتری از ابعاد متن شود و لایه‌های پنهان در متن را برای خواننده آشکار کند و درنهایت موجب فهم تازه‌تری از متن را رقم بزند. ژرار ژنت نظریه‌پرداز ادبی فرانسوی از جمله کسانی است که در زمینه روایت‌شناسی به مطالعات گسترده‌ای پرداخته‌است و نظریاتش در این زمینه یکی از مهم‌ترین نظریات در حوزه روایت است. روایت‌شناسی ژنت بر چگونه نگرستن به متون متمرکز شده‌است و به ما امکان می‌دهد که تصویری از چگونگی درونه‌شدن داستان‌ها در داستان‌های دیگر به‌دست آوریم (برتز، ۱۳۸۸: ۱۰۴). ژنت، متأثر از شکل‌گرایان روس، قصه را یکی از جنبه‌های روایت می‌داند و آن را ترتیب واقعی وقایع ارزیابی می‌کند. اولین بار شکل‌گرایان روس هر روایت را متشکل از دو سطح طرح (پلات) و داستان دانستند. ژنت، به‌جای طرح، واژه قصه را می‌گذارد و داستان را زنجیره‌ای از حوادث می‌داند که از طریق راوی به خواننده منتقل می‌شود. زنجیره‌ای که راوی در آن دخل و تصرف‌هایی انجام می‌دهد و زمان‌بندی را نیز با توجه به این جابه‌جایی تنظیم می‌کند. از سوی دیگر، ژنت میان روایتگری (عمل و فرایند روایت‌کردن) و خود روایت (آنچه عملاً بازگو می‌شود) تفاوت می‌گذارد (اخوت، ۱۳۷۱: ۲۵).

نویسنده داستان کوتاه مدرن، شیوه روایی مناسب با جهان‌بینی مدرن را برمی‌گزیند. به‌جای روایت‌کردن رویدادهای بیرونی، تحولات روحی-روانی شخصیت اصلی داستان را می‌نمایاند. رئالیست‌ها داستان‌هایشان را با رعایت خط زمان می‌نویسند، اما مدرنیست‌ها با نقض ساختار خطی زمان و با استفاده از شیوه‌هایی مانند سیلان ذهن و تک‌گویی درونی، زمان روایت را نابه‌سامان می‌کنند و این‌عمل، بازنمایی آشفتگی فکری شخصیت اصلی داستان است. نویسنده مدرن، معمولاً، از راوی دانای کل هنگام روایت متن استفاده نمی‌کند. تغییر زاویه دید یا استفاده از راویان متعدد، یکی دیگر از شیوه‌های روایتگری در بسیاری از داستان‌های مدرن است. پیرنگ در داستان مدرن از شیوه معمول «آغاز-میانه-

فرجام» پیروی نمی‌کند و به گره‌گشایی قطعی نمی‌رسد. فرجام داستان‌های مدرن معمولاً با ابهام همراه است که نشان‌دهنده نفی قطعیت است.

شخصیت در داستان‌های مدرن، برخلاف داستان‌های رئالیستی، معمولاً منزوی و مردم‌گریز است و الگوی رفتاری او با شیوه عمل اطرافیانش سازگار نیست. داستان‌های مدرن غالباً روایت فروپاشی رابطه‌ها هستند. شخصیت در بسیاری از داستان‌های کوتاه مدرن ضدقهرمان است؛ به این معنا که آرمان‌گرایی قهرمانان داستان‌های کهن را ندارد. شخصیت‌های برخی داستان‌های رئالیستی قهرمانانی هستند که برای پایان‌دادن به بی‌عدالتی وارد مبارزه می‌شوند و فداکاری می‌کنند، اما در داستان کوتاه مدرن، شخصیت اصلی منفعل و پذیرنده است و به فکر نجات هیچ‌کس نیست، حتی نجات خودش. او به جای عصیان و شورش، راه تسلیم را در پیش گرفته است (ر.ک: پاینده، ۱۳۹۱: ۳۳).

بیژن نجدی (۱۳۲۰-۱۳۷۶) را می‌توان یکی از موفق‌ترین نویسندگان جریان داستان‌نویسی مدرن ایران دانست. نجدی، با وجود حضور کوتاه‌مدت در فضای ادبی ایران، تأثیر چشم‌گیری بر جریان‌های ادبی پس از خود گذاشت. او نویسنده‌ای ساختارشکن و تجربه‌گراست. زبان داستان‌های نجدی مملو از استعاره و تشبیه است. این ویژگی داستان‌های نجدی، زبان آثار او را تا حد زیادی به زبان شعر نزدیک کرده است و نوعی تشخیص سبکی به آثار او بخشیده است؛ تاجایی که می‌توان او را بنیان‌گذار داستان‌نویسی شاعرانه در ادبیات داستانی ایران به‌شمار آورد. نجدی، علاوه بر خلق تصاویر به‌شدت انتزاعی و درهم‌آمیختن رؤیا و واقعیت، پای‌بندی خود را به اصول داستان‌های مدرن و نوگرا نیز به‌نمایش می‌گذارد و آن شخصیت‌بخشی به اشیاء، چه از طریق زبان و چه از طریق کارکرد آنها، در داستان است.

در این مقاله دو موضوع زبان و روایت در داستان «یک سرخ‌پوست در آستارا» (نجدی، ۱۳۹۴: ۱-۱۲) بررسی شده است. در بررسی زبان نجدی در این داستان به ویژگی شاعرانگی زبان او توجه شده است و در بررسی روایت، عواملی همچون زمان و دیدگاه بررسی شده است و تقابل‌های متن نیز تحت مطالعه قرار گرفته است.

در داستان «یک سرخ‌پوست در آستارا»، با توجه به سبک نگارش نجدی، با زبانی شاعرانه مواجهیم و همین زبان شاعرانه و بهره‌گیری از عناصر شعری در نثر نجدی موجب تمایز آثار داستانی او از دیگران شده است و از این منظر درخور توجه و بررسی است. از منظر روایت، نیز هردو سطح روایت، یعنی قصه و زنجیره‌ای از حوادث، را در خود دارد و با

مجموعه‌ای از رخدادها روبه‌رو هستیم که راوی خاص خود را دارد و لازم است از منظر روایت‌شناسی نیز تحت بررسی قرار گیرد.

فرضیه‌ای که در اینجا مطرح شده عبارت است از اینکه با مطالعه آثار داستانی بیژن نجدی، به‌ویژه داستان «یک سرخ‌پوست در آستارا»، می‌توان این گمانه را مطرح کرد که این داستان، داستانی مدرن به‌شمار می‌آید و عناصر داستان مدرن همچون بهره‌گیری از زبان شاعرانه و موضوعات مربوط به روایت در آن قابل بررسی است.

پرسشی که این مقاله در پی پاسخگویی به آن است، چگونگی ایجاد زبان شاعرانه در متن داستان و نیز چگونگی کاربرد هنرمندانه عناصر روایی داستان مدرن در این متن است. رویکردی که مقاله براساس آن به بررسی متن پرداخته است، رویکردی توصیفی-تحلیلی بر مبنای نظریات شفيعی‌کدکنی در بخش زبان و نظریه و روش ژرار ژنت در بخش بررسی روایی داستان است. در بخش تقابل‌های داستان نیز براساس نظریات ژاک دریدا، متن مطالعه و بررسی شده‌است.

۱.۱. پیشینه پژوهش

درباره داستان‌های بیژن نجدی، مقالاتی نوشته شده‌است که به معرفی مهم‌ترین آنها می‌پردازیم: «عوامل شاعرانگی در داستان‌های بیژن نجدی» (عبداللهیان، ۱۳۸۵: ۱۱۵-۱۲۸). در این مقاله، نویسنده به بررسی بعضی عوامل شاعرانگی در داستان‌های نجدی پرداخته‌است. «زبان هنری داستان- شعر در آثار بیژن نجدی» (مهریان و زینعلی، ۱۳۹۱: ۱۳۹-۱۵۵)، مقاله دیگری است که در آن سه مجموعه داستان بیژن نجدی از منظر سبکی بررسی و بر جنبه‌های شعری و بلاغی داستان‌ها تأکید شده‌است.

«بررسی عناصر جهان متن براساس رویکرد بوطیقای شناختی» (صادقی اصفهانی، ۱۳۸۹: ۱۴۳-۱۷۴)، مقاله دیگری است که در آن به جنبه‌های گفتمانی و شناختی متن توجه شده است و متن را از منظر زبان‌شناسی بررسی کرده و مجموعه داستان یوزپلنگانی که با من دویده/ند را تحت بررسی قرار گرفته‌است.

«بوطیقای روایت در داستان یک سرخ‌پوست در آستارا از بیژن نجدی» (واعظ، آلبوغیش، ۱۳۹۲: ۱-۲۰)، مقاله دیگری است که در آن داستان را بر مبنای نظریات زبان‌شناختی و بوطیقای جدید مورد بررسی قرار داده‌اند.

در زمینه موضوع مقاله حاضر، مقاله‌ای یافت نشد. البته، از مقاله‌های «عوامل شاعرانگی در داستان‌های بیشن نجدی» و «بوطیقای روایت در داستان یک سرخ‌پوست در آستارا» بهره گرفته شده است. در پژوهش حاضر مباحث نظریه روایت چون راوی، کانونی‌شدگی، زمان و وجه تحت بررسی قرار گرفته‌اند. همچنین، از منظر زبانی نیز شاعرانگی به‌طور ویژه در این داستان مورد بررسی قرار گرفته است و با توجه به آنکه تقابل یکی از مختصات روایت است، به این موضوع نیز پرداخته شده است.

۲.۱. داستان «یک سرخ‌پوست در آستارا»

داستان «یک سرخ‌پوست در آستارا»، اولین داستان از مجموعه دوباره از همان خیابان‌ها است که پس از مرگ نجدی انتشار یافته است. خلاصه داستان به این شرح است:

مرتضی، که شخصیتی روان‌پیش به نظر می‌آید، وارد خانه راوی می‌شود و برای او از سرخ‌پوستی می‌گوید که در قهوه‌خانه‌ای در آستارا دیده است. مرتضی درحالی که موادمخدر مصرف کرده است، حرف‌های سرخ‌پوست را برای راوی بازگو می‌کند؛ از این رو راوی حرف‌های او را باور نمی‌کند. سرخ‌پوست برای مرتضی از حمله آمریکایی‌ها به سرزمینشان گفته است و اینکه آنها اجساد مرده‌هایشان را در معجونی می‌ریختند و آن اجساد به اندازه یک کف دست کوچک می‌شدند. نه سال بعد که راوی از مرگ مرتضی خبردار می‌شود، به سراغ بطری‌ای می‌رود که سرخ‌پوست آن را به مرتضی داده بود و اکنون نزد خود راوی است. معجون درون بطری را داخل لگنی خالی می‌کند و دست‌هایش را در آن فرومی‌برد. وقتی دست‌هایش را بیرون می‌آورد، می‌بیند که انگشتانش به اندازه یک سنجاق ته‌گرد کوچک شده است. در پایان داستان، راوی از فرد دیگری به نام پروانه می‌خواهد که این مطالب را برای او بنویسد.

۲. بررسی زبان شاعرانه «یک سرخ‌پوست در آستارا»

یکی از ویژگی‌های داستان‌های کوتاه مدرن، میل به زبانی شاعرانه است. برپایه دیدگاه‌های یاکوبسن، در هر گزاره‌ای، شش عنصر دخیل است که عبارت‌اند از: گوینده، مخاطب، پیام، زمینه، رمز و تماس. غلبه هر عنصری بر عناصر دیگر یکی از کارکردهای شش‌گانه زبان را رقم می‌زند. از نظر یاکوبسن، در صورتی که گوینده بخواهد توجه مخاطب را به مدلول معطوف کند (مفهوم ذهنی)، از زبان مستقیم و صریح بهره می‌گیرد که در آن، دال‌ها فقط به مدلول ارجاع می‌دهند و دیگر نقش‌ها و کارکردهای زبان در لایه‌های پایین‌تر و با نقش کم‌رنگ‌تر ظهور می‌یابند، اما زمانی که گوینده هدف جمال‌شناختی دارد، «ارتباط کلامی به‌سوی پیام

میل می‌کند؛ یعنی وقتی کلام به‌خودی‌خود کانون توجه می‌شود، آن موقع است که زبان کارکردی شعری می‌یابد» (یاکوبسن، ۱۳۹۰: ۷۷). یاکوبسن این کارکرد را به شعر منحصر نمی‌کند و بر این باور است که در چنین پیامی، کارکرد شعری بر دیگر کارکردهای پنج‌گانه زبان برتری می‌یابد. رویکرد و انگاره یاکوبسن درباره داستان نیز مصداق می‌یابد و هرچه این کارکرد زیبایی‌شناسانه در داستان از طریق ابزار مختلف قوت بیشتری بگیرد، به همان اندازه، داستان به شعر نزدیک می‌شود.

فرایند ادبی شدن زبان از طریق شیوه‌ها و شگردهای مختلفی از قبیل بازی‌های زبانی و صناعات ادبی حاصل می‌شود. تشبیهات و استعارات و صناعات ادبی در سرتاسر داستان وجود دارد؛ «عاطفه و تخیل در شعر نیازمند زبانی هستند که ظرف ارائه آنها باشد» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۰: ۹۱).

«داستان مدرن به‌منزله داستانی شاعرانه است و شاعرانگی در نثر از ویژگی‌های اصلی یک داستان کوتاه مدرن است» (پاینده، ۱۳۹۱: ۳۵). شفییعی کدکنی شعر را حاصل گره‌خوردگی عاطفه و تخیل می‌داند که در زبانی آهنگین شکل گرفته‌است (شفییعی کدکنی، ۱۳۹۰: ۸۶). با توجه به این تعریف از شعر، می‌توان پنج‌عنصر برای آن قائل شد: ۱. عاطفه ۲. تخیل ۳. زبان ۴. آهنگ ۵. شکل. زبان داستان «یک سرخ‌پوست در آستارا» زبانی شاعرانه است و نویسنده از شگردهای گوناگونی برای خلق این زبان بهره برده‌است. عناصر شاعرانگی در داستان عبارت‌اند از:

۱.۲. ترکیبات و واژگان متناسب با موضوع متن

نجدی دقت بسیار زیادی در انتخاب واژگان و ترکیبات دارد و از واژگان متناسب با فضای داستان و هدف متن استفاده کرده‌است؛ مثلاً، وقتی مرتضی می‌خواهد از یک سرخ‌پوست صحبت کند، از لوازم و ملائمت یک سرخ‌پوست در متن استفاده می‌کند؛ مثل چپق، پوست بوفالو، چکمه، مادیان و معجون. زمانی که درحال صحبت از مرتضی است، از وسائل و ویژگی‌های صیادان می‌گوید؛ مانند طناب، تور، ماهی، خط‌ها و چروک‌هایی که در صورت صیادان است.

جمله‌ها ساده، صمیمی و اغلب کوتاه هستند. نجدی خود را به قواعد دستور محدود نمی‌کند؛ گاهی اجزائی از جمله را حذف می‌کند، اما این حذف آسیبی به بلاغت جمله نمی‌زند:

هی برای سیگارش، خیس از برف، کبریت کشیده (نجدی، ۱۳۹۴: ۴).

من بهش کمک کردم که بتونه موهاشو از پشت ببندد، یه ذره علف هم داشتم که با هم کشیدیم (همان، ۴).

برف سرمایش را پهن کرده بود روی ساختمان‌های آن‌طرف پنجره، سیگار مرتضی توی زیرسیگاری چند قدم دورتر از سرفه‌های مرتضی دود می‌شد (همان، ۱۱).
گاهی نیز با پایان غیرمنتظره جمله، خواننده را متعجب می‌کند:
با چشم‌های خودش دیده که یک سرخ‌پوست بی‌آنکه چمدانش را که از پوست بوفالو نبود... (همان، ۳).

۲.۲. عاطفه

«عاطفه یا احساس، زمینه درونی و معنوی شعر است، به اعتبار کیفیت برخورد شاعر با جهان خارج و حوادث پیرامونش» (شفیعی‌کدکنی، ۱۳۹۰: ۸۷). درون‌مایه این داستان مرگ است که بر سرتاسر داستان سایه افکنده است و موجب حزن و اندوه خواننده می‌شود. در ابتدای داستان، مرگ ماهی‌ها مطرح می‌شود که می‌توان حدس زد در ادامه با فضایی دل‌گیر و حزن‌آور و با مرگ‌هایی فجیع روبه‌رو هستیم: مرگ جوانان سرخ‌پوست، مرگ مرتضی و درنهایت مرگ دست‌های راوی.
هنگامی که ماراجینما شروع به تعریف می‌کند، نویسنده با آوردن واژه‌ها و ترکیبات و عباراتی چون تشییع جنازه، گوربه‌گور، قبر، اره‌کردن و دیگر واژه‌ها، فضای مناسب مرگ‌آلودی خلق می‌کند:

بعد گفته بود که دیگر نمی‌تواند به یاد آورد چندسال از تشییع جنازه مک‌کارتی گذشته است و حالا دارودسته سناتور کجا گوربه‌گور شده‌اند. آنها قبیله مرا اره کرده بودند. پدربزرگ در اکلاهما دفن شده بود و مادرم در گورستان داج‌سیتی یک قبر خالی خریده بود و هر یکشنبه می‌رفت و خزه‌های دور تا دور آن را با ناخن‌هایش از زمین می‌کند (همان، ۵).
جوان‌ها ماندند که وسط دره، روی زمین، دراز بکشند، کنار رودخانه، تا کامیون‌ها و نفربرهای انباشته از سربازان آیزنهاور نتوانند به صخره‌ها نزدیک شوند (همان، ۶).
مرگ بی‌سروصدای مرتضی درکنار رودخانه مرز ایران و شوروی و مرگ جوانان سرخ‌پوست، امتداد فضای اولیه داستان و مرگ بی‌سروصدای ماهی‌هاست.

۲.۳. تخیل

تخیل «عبارت است از کوششی که ذهن هنرمند برای کشف روابط پنهانی اشیا دارد» (شفیعی، ۱۳۹۰: ۸۹). تخیل را در این داستان از دو جنبه می‌توان بررسی کرد:
الف) کلیت داستان و اتفاقات آن: «حادثه‌ای غیرطبیعی در داستان اتفاق می‌افتد و بعد رفتار شخصیت‌ها گرداگرد آن شکل می‌گیرد. سرخ‌پوستی در آستارا پیدا می‌شود که

می‌خواهد به مسکو برود و ماجرای کشتار قبیله‌اش را تعریف می‌کند و معجون مخصوصی می‌دهد که سال‌ها بعد دست راوی را اندازه سنجاق قفلی می‌کند» (عبداللهمیان، ۱۳۸۵).

وجود یک سرخ‌پوست در آستارا اتفاق عجیبی است؛ چرا یک سرخ‌پوست برای رفتن به مسکو به آستارا می‌آید؟ یا سرخ‌پوست در کردستان چه می‌کرده‌است؟ و عجیب‌تر اینکه معجونی دارد که جسم افراد را کوچک می‌کند. چنین معجونی فقط می‌تواند زاده تخیل پویا و قدرتمند نویسنده، یا باواسطه، زاده تخیل شخصیت داستان (مرتضی) باشد.

ب) تخیلی که حاصل آن، توصیفات، هنرها و صنایع ادبی مثل تشبیه، استعاره، کنایه، انسان‌نگاری و... است که ناشی از کشف اشتراکات پدیده‌ها و اشیاست، اشتراکاتی که ممکن است افراد عادی به راحتی از کنار آنها بگذرند و به آنها توجهی نکنند. اکنون، به بررسی مهم‌ترین صورخیال در این داستان می‌پردازیم.

۲.۳.۱. توصیف

نویسنده داستان برای تأثیرگذاری هرچه بیشتر از عنصر توصیف به فراوانی استفاده می‌کند. توصیف‌هایی که در داستان آمده‌است حوزه‌های گوناگونی را دربرمی‌گیرد که عبارت است از: توصیف مکان، توصیف ظاهر و رفتار شخصیت‌ها، توصیف حالت روحی و توصیف وضعیت. بهره‌گیری از حواس گوناگون از تکنیک‌هایی است که نویسنده برای تأثیرگذاری هرچه بیشتر توصیفات استفاده کرده‌است. گفتنی است توصیفی موجب شاعرانگی متن می‌شود که در آن خیال‌انگیزی در اوج باشد و موجب برانگیختن احساسات خواننده شود.

در ابتدای داستان، فضا به صورت شنیداری، دیداری و بویایی توصیف می‌شود و خواننده می‌تواند خود را در آن فضا مجسم و حتی بوی ماهی را استشمام کند:

سرم پر شد از جیغ و ویغ روی اسب. صورت‌هایی پر از لکه‌های رنگ و دود آلاچیق‌های سوخته.

- بیا بالا ببینم چی می‌گی؟

و پنجره را بستم.

حالا باران خودش را به شیشه می‌زد.

روزنامه‌ها را به خاطر مرتضی از روی صندلی برداشتم. در که زد، در را که باز کردم، سرمای

آستارا و مرتضی با هم آمدند توی اتاق. هم سرما بوی ماهی می‌داد، هم مرتضی (نجدی،

۱۳۹۴: ۲).

در این داستان، نویسنده مجموعاً از ۶۴ توصیف بهره گرفته است که ۱۰ مورد به توصیف مکان، ۲۲ مورد به توصیف ظاهر، ۲۰ مورد به توصیف حالت‌ها و ۱۲ مورد به توصیف وضعیت اختصاص دارد.^۱

۲.۱.۳.۱. توصیف مکان

آنها کنار دریا روی ماسه، جایی که دریا کف دهانش را بالا می‌آورد، بازی می‌کنند (همان، ۳).
یک سرخ‌پوست... در قهوه‌خانه بیوک‌آقا، سرپا سه استکان چای را بدون قند خورده و روی پیاده‌روی یخ‌بسته از قهوه‌خانه تا مسافرخانه خزر، برای سیگارش، خیس از برف، کبریت کشیده... (همان، ۳-۴).
خونی را به یاد می‌آورد که همان‌روز کنار سنگ‌های ریز و درشت رودخانه دیده بودیم و زیر آفتاب بو گرفته بود (همان، ۹).

۲.۱.۳.۲. توصیف ظاهر و رفتار

صورت‌هایی پر از لکه‌های رنگ و دود آلاچیق‌های سوخته (همان، ۲).
صورتش پر از خط‌و‌خوط‌هایی بود که همه صیادها این‌طرف و آن‌طرف دماغشان دارند. بی‌آنکه پیر شده باشند (همان، ۲).
مرده‌هایی خیس که سرشان به‌اندازه یک گردو کوچک شده و دست و پاهایشان شده بود اندازه یک سنجاق ته‌گرد (همان، ۹).
سفیدی و سیاهی چشم‌هایشان دیگر آب شده بود و پوستشان چین خورده بود (مثل وقتی ما از حمام می‌آییم بیرون) (همان، ۱۰).

۲.۱.۳.۳. توصیف حالت‌ها

ماهی‌هایی که دمشان را تا زخم به زمین می‌زنند، قبل از آنکه مرگ چشم‌هایشان را پر کند (همان، ۳).
مرتضی خود را توی صندلی مچاله کرد (همان، ۳).
رفتم دستشویی و سرم را گرفتم زیر شیر و تا پرشدن کله‌ام از سرمای آستارا، آب را باز کردم (همان، ۸).
سردم شد، نه از سرمای آستارا و کوچه‌هاش، یه‌جور سرما که از پشت پیشانی آدم شروع می‌شه و روی استخوان‌های آدم می‌ره پایین و با خودش هرچی‌رو که آدم دوستش داره و باورش کرده می‌شوره و می‌بره پایین (همان، ۱۲).

۲.۱.۳.۴. توصیف وضعیت

یک غروب قرمز که افتاده بود روی زمین... نه افتاده بود روی آب... (همان، ۸).
یک شب سیاه که تاریکی‌اش نمی‌گذاشت ما رنگ پوستمان را به یاد آوریم (همان، ۸).

هوا روشن می‌شد. صبح سرمای لیزش را به تن ما می‌چسباند (همان، ۹).

برف سرمایش را پهن کرده بود روی ساختمان‌های آن طرف پنجره (همان، ۱۱).

۲.۳.۲. تشبیه و استعاره

در این متن، تشبیه چندانی دیده نمی‌شود و موارد به کاررفته، تشبیهات ساده‌ای است که بیش از آنکه ناظر به خود تشبیه باشد، موجب افزایش بار عاطفی شده‌است.

[درباره صدای هواپیما] انگار هزاران مرده با دهان بسته بالای کوه مویه می‌کردند (همان، ۷).

با نگاهی تحسین‌آمیزتر از دیدن تابلوی لبخند ژوکوند به همان تکه گوشت سرخ‌شده در بشقابش خیره شود (همان، ۶).

استعاره‌های به کاررفته در متن، اگرچه در پاره‌ای از موارد در زبان غیرادبی نیز کاربرد دارند، استفاده هنرمندانه و آمیختن آنها با عواطف و احساسات موجب زیبایی متن داستان شده‌است:

مرتضی خودش را توی صندلی مجاله کرد (همان، ۳).

دست‌هایش تا بغل کردن گرما دور بخاری گرد شده (همان، ۳).

تا پرسیدن کله‌ام از سرمای آستارا، آب را باز کردم و... (همان، ۸).

لای دعا‌هایی که از پشت خشم گریه‌شده‌ای شنیده می‌شد... (همان، ۹).

شاید عزایشان می‌ریخت روی زمین، شاید عزا ... شاید زمین... (همان، ۹).

۲.۳.۳. شخصیت‌بخشی یا انسان‌انگاری

سرتاسر داستان پر است از وجود زنده و جاندار اشیا و پدیده‌ها. نجدی همه‌چیز را زنده می‌انگارد و این حاصل ذهن خلاق و پویای او در یافتن اشتراکات بین پدیده‌ها و موجودات جاندار و بی‌جان است؛ همچنین، نگاه جزئی‌بین و دقیق به محیط اطراف در کشف این همانندی‌ها بی‌تأثیر نیست. تمامی اینها برخاسته از نگاه اسطوره‌گرایی است که نویسنده در متن مطرح می‌کند و تمام جهان پیرامون خود را زنده می‌انگارد و روایت این‌گونه از جهان پیرامونی، نیازمند تخیلی ژرف است که در این داستان و دیگر داستان‌های نجدی به خوبی دیده می‌شود:

در را باز کردم، سرمای آستارا و مرتضی با هم آمدند توی اتاق (همان، ۲).

مرگ سیگاری روشن می‌کند و آنقدر همان طرف‌ها قدم می‌زند تا باران بند بیاید (همان، ۳).

صدایی شنیدم که بالای سرم راه می‌رفت (همان، ۷).

و صبح سرمای لیزش را به تن ما می‌چسباند (همان، ۹).

۴.۳.۲. درنگ و تکرار عاطفی

گاهی نویسنده، برای القای بار عاطفی و تأثیرگذاری بیشتر بر خواننده، از درنگ‌ها و تکرارهایی در متن استفاده می‌کند که عواطف متن را فزونی می‌بخشد. نویسنده با گزینش واژگانی مناسب و همچنین با استفاده از حذف افعال این درنگ را ایجاد می‌کند.

ماهی‌های سفید آن‌طرف... کپورها اینجا... روی ماسه... همین‌طوری دیگر... همین‌طوری ... همه را (همان، ۳).

یک غروب قرمز که افتاده بود روی زمین... نه افتاده بود روی آب... (همان، ۸).
با آن‌موهای تراشیده شاید عزاهایشان می‌ریخت روی زمین. شاید عزاء... شاید زمین... (همان، ۱۰).

انگشتم... خدایا حالا چه کار کنم... انگشتم آن‌قدر کوچک شده بود که باید آنها را تا چشم‌هام بالا می‌آوردم تا ببینمشون... اینه که من حالا اصلاً انگشت ندارم... (همان، ۱۲).

۵.۳.۲. کنایه

کنایات استفاده‌شده در متن، برگرفته از زبان عامیانه است و با توجه به کاربرد فراوان در زبان، جنبه هنری خود را از دست داده و همین امر موجب شده‌است تا به‌کاربردن کنایه‌ها نتواند موجب بالارفتن سطح ادبی متن شود و حتی گاهی باعث پایین‌آمدن آن می‌شود:

قبل از آنکه مرگ چشم‌هایشان را پر کند (همان، ۳).

انگار بدجوری سرمای بیرون چپق بچه صیاد را کشیده بود (همان، ۳).

تازه می‌خواست از درخت سرکه‌شیره هم برود بالا (همان، ۵).

تو لوله‌نگت اونقدر آب ورداشته که اصلاً نمی‌فهمی من چی می‌گم (همان، ۱۱-۱۲).

صنایع ادبی دیگری در این‌داستان وجود دارند که نمونه‌هایی از آن را بیان می‌کنیم:

۶.۳.۲. حس‌آمیزی

بوی دیگ‌ها که با سنگدلی بی‌رحمانه‌ای تلخ بود (همان، ۹).

صبح سرمای لیزش را به تن ما می‌چسباند (همان، ۹).

۷.۳.۲. متناقض‌نما

دست راستش بی‌هیچ خواستی از خداوند به طرف آسمان دراز شده بود (همان، ۷).

یک‌جور رقص مصیبت که گفت‌وگوی یک‌طرفه دست و پا و تن ما با خداوند بود (همان، ۱۰).

زن‌ها با سرهای سفید و صورت‌های سرگردان بین زن‌بودن و بایستگی از آلاچیق پدربزرگ بیرون آمدند (همان، ۱۰).

یکی از ویژگی‌های داستان‌های مدرن پرداختن به مقوله جریان سیال ذهن است. در تعریف جریان سیال ذهن، موارد مختلفی را بیان کرده‌اند، از جمله اینکه: جریان سیال ذهن، حضور بی‌وقفه و طغیان‌وار ادراکات، اندیشه‌ها و احساسات در ذهن است (ابرامز، ۱۹۹۳: ۲۰۲) یا مجموعه درهم و گسسته تداعی‌ها، لحظه‌ها و عواطف است که در آن، لایه‌های خودآگاه و ناخودآگاه از هم می‌گذرند (فلکی، ۱۳۸۲: ۴۶). نکته درخور توجه در جریان سیال ذهن، شعرگونه بودن آن است. زبان در داستان‌ها و رمان‌هایی که به شیوه جریان سیال ذهن نوشته می‌شوند غالباً شعرگونه است و آرایه‌های ادبی و اسلوب شعری در آنها بسیار به کار می‌رود.

در داستان «یک سرخ‌پوست در آستارا» نیز، با توجه به نمونه‌های ارائه شده و بررسی‌های صورت گرفته، زبان داستان شعرگونه است و از آرایه‌های ادبی در متن داستان بسیار استفاده شده است. نویسنده با بهره‌گیری از شیوه سیال ذهن سعی کرده است تا به اعماق ذهن شخصیت‌های داستان نفوذ کند و از این طریق خواننده را با دیدگاه شخصیت‌های داستان بیشتر آشنا کند.

۳. بررسی روایی داستان

۱.۳. عنوان داستان

عنوان داستان، در مباحث نقد ادبی جدید، جایگاه تعیین‌کننده‌ای دارد و اساساً در نظریات ادبی جدید، نمی‌توان داستان را جدا از عنوان آن بررسی کرد. حضور یک سرخ‌پوست امریکایی در یکی از شهرهای شمالی ایران چنان برای راوی عجیب است که عنوان داستان هم همین است. عبارت «یک سرخ‌پوست در آستارا» برای خواننده گونه‌ای آشنایی‌زدایی پدید می‌آورد و موجب کنجکاوی او برای آگاهی از چندوقچون ماجرا می‌شود.

عنوان داستان مرکب از دو عنصر شخصیت (یک سرخ‌پوست) و مکان (آستارا) است. درحقیقت، تضاد موجود میان این دو عنصر از لحاظ جغرافیایی، خود، آغازکننده فعالیت ذهنی مخاطب و طرح پرسش می‌شود و ابهام داستان از همین ابتدا آغاز می‌شود (واعظ و آلبوغیش، ۱۳۹۲: ۷-۹).

نکته دیگری که باید بیان کرد آن است که اگرچه در عنوان «یک سرخ‌پوست در آستارا» عنصر زمان دیده نمی‌شود، زمان پنهان است و همین موجب افزایش ابهام هنرمندانه عنوان می‌شود. برای خواننده مشخص نیست که آیا این سرخ‌پوست در گذشته

وارد آستارا شده و رفته‌است یا همچنان در آستارا حضور دارد و با توجه به اینکه هیچ‌گاه هیچ سرخ‌پوستی وارد آستارا نشده‌است، این ابهام بر غنای عنوان می‌افزاید:
 نه سال بعد... قدم‌زنان به طرف همان مسافرخانه رفتم که هرگز هیچ سرخ‌پوستی در آن را با نوک چکمه‌اش - باز نکرده بود (نجدی، ۱۳۹۴: ۵-۴).

۲.۳. زمان

زمان در داستان از مسائل بسیار مهم است که باعث تمایز داستان با واقعیت می‌شود. در بررسی داستان‌ها و متون، براساس نظریه ژنت با سه نوع زمان مواجه هستیم: ۱. زمان تقویمی ۲. زمان حسی- عاطفی شخصیت‌ها ۳- زمان کل روایت از آغاز تا انجام. ژنت برای زمان روایت سه ویژگی مهم ذکر می‌کند:

۱. طول زمان روایت: رابطه بین زمان روایت و زمان واقعی ممکن است به سه صورت باشد: الف. همسانی: برابری زمان روایت با زمان رویداد ب. گسترش زمان: طولانی‌بودن زمان روایت نسبت به زمان واقعی ج. فشردگی زمان: کوتاه‌تر بودن زمان روایت نسبت به زمان واقعی.
۲. ترتیب زمان روایت: در این حالت، با زمان پریشی روبه‌رو هستیم. این زمان پریشی به دو صورت بازگشت به عقب و جلورفتن در زمان در متن موجود است.
۳. بسامد یا تناوب: بررسی میزان تکرار نقل حوادث و رویدادها در متن.

۱.۲.۳. زمان تقویمی

نوع اول، زمان واقعی و تقویمی است. زمانی است که در زندگی روزمره انسان‌ها حاکم است و نوع دوم زمان روایت است که در مقابل زمان واقعی قرار می‌گیرد. زمان روایی با زمان واقعی اختلاف چشم‌گیری دارد. در داستان «یک سرخ‌پوست در آستارا»، هنگامی که مرتضی گفته‌های ماراجینیم را برای راوی نقل می‌کند، با زمان تقویمی دقیقی روبه‌رو هستیم.
 سرخ‌پوست می‌گفت سال ۱۹۴۷ دو روز پیش از حمله امریکایی‌ها به دره ما، کوچ مصیبت‌بار بچه‌ها و زن‌ها و قاطر‌ها و پیرمردهای قبیله به کوهستان پر از سنگ‌های تیز و مقدس اطراف دره شروع شد (همان، ۶).

دیگر زمان‌های تقویمی در داستان کلی و مبهم است و ارجاع دقیق ندارد. نویسنده با آوردن جملاتی، زمانی تقویمی را بیان می‌کند، اما خواننده ارجاع قبلی آن را نمی‌داند و به‌همین علت دچار شناوری در زمان می‌شود و نمی‌تواند به‌راحتی در زمان رفت‌وآمد داشته باشد.

نه سال بعد، روزی که شنیدم جنازه مرتضی را بیرون از آستارا کنار رودخانه مرزی ایران و شوروی، بدون سنگ، خاک کرده‌اند، قدم‌زنان به‌طرف همان مسافرخانه رفتم که هرگز هیچ سرخ‌پوستی در آن را با نوک چکمه‌اش باز نکرده بود (همان، ۴-۵).

ما پانچاها را تا ظهر زیر آفتاب گذاشتیم و بعد از سه‌روز تمام، دور پانچاها راه رفتیم، نشستیم گاهی ساعت‌ها رقصیدیم... روز سوم زن‌ها به آلاچیق پدربرگ رفتند و با شرمساری از او خواستند که اجازه دهد همه مادران موهاشان را از ته بزنند (همان، ۱۰). گونه دیگری از زمان تقویمی در این متن وجود دارد که در اشاره به اشخاص تاریخی نمایان می‌شود. راوی و ماراجینیما با اشاره به برخی شخصیت‌های تاریخی، از جمله، لنین، سناتور مک‌کارتی، آیزنهاور و کردستان، دوره‌ای تاریخی را در ذهن خواننده تداعی می‌کند و به او نشان می‌دهد که آن رخداد در چه دوره تاریخی‌ای اتفاق افتاده است:

بعد گفته بود که دیگر نمی‌تواند به یاد آورد چندسال از تشییع جنازه مک‌کارتی گذشته است و حالا دارودسته سناتور کجا گوربه‌گور شده‌اند (همان، ۵).

جوان‌ها ماندند که وسط دره، روی زمین، دراز بکشند، کنار رودخانه، تا کامیون‌ها و نفربرهای انباشته از سربازان آیزنهاور نتوانند به صخره‌ها نزدیک شوند (همان، ۶). مرتضی گفت: صدتا؟ یک‌غاز؟ چرا حالیت نیست. یازده سال بعد ماراجینیما را گرفتند، جلبش کردند. می‌دونی چرا؟ واسه اینکه پلیس توی کیف ماراجینیما لای کتاب‌های لنین یک پانچا پیدا کرده بود (همان، ۱۱).

مرتضی گفت: نمی‌تونه؟ نمی‌تونه؟ آقارو... اون سال‌هاست که توی همین کشور زندگی می‌کنه. توی آن سال‌های بگیربگیر رفته بود کردستان (همان، ۱۱).

۲.۲.۳. زمان حسی-عاطفی شخصیت‌ها

این زمان همان زمان تقویمی است که متناسب با حالت‌های شخصیت‌ها متغیر است. خود این زمان به دو دسته تقسیم می‌شود: الف. زمان روان‌شناختی ب. تک‌گویی و زمان درونی. در داستان «یک سرخ‌پوست در آستارا» شاهد هر دو حالت زمان حسی-عاطفی هستیم.

الف. زمان روان‌شناختی

زمان روان‌شناختی همان زمان تقویمی است که با توجه به حالت‌ها و حوادث رخ داده برای شخصیت متغیر است. نویسنده گاهی با استفاده از شگردهایی چون توصیفات طولانی و متعدد و پرداختن به جزئیات صحنه، زمان را طولانی جلوه می‌دهد و گاهی نیز با استفاده از حذف برخی قسمت‌ها و کوتاه کردن توصیفات، زمان رخ دادن حادثه را کوتاه می‌کند.

در داستان «یک سرخ‌پوست در آستارا»، هنگامی که مرتضی درحال نقل خاطرهٔ ماراجینیمای هواپیمای امریکایی است، با پرداختن به توصیف صحنه، پرداختن به جزئیات و حتی آوردن صداها و موجود در صحنه، زمان را در این بخش طولانی جلوه می‌دهد. در واقعیت، این زمان آن‌قدر کوتاه است که به سرعت رخ می‌دهد، اما در اینجا، طبق گفته‌های نویسنده، این‌طور به نظر می‌آید که زمان رخ دادن این اتفاق آن‌قدر طولانی است که بتوان ایستاد و آن را تماشا کرد:

نرسیده به تیزی سنگ‌ها صدایی شنیدم که بالای سرم راه می‌رفت؛ یک صدای دور... این‌طوری... ووه ... وو.. وو... انگار هزاران مرده با دهان بسته بالای کوه مویه می‌کردند. پدربزرگ از قاطر پیاده شد و بقیه ایستادند تا هر کدام به تکه‌ای از آسمان با چشمانی که از یک‌جور ترس مذهبی پر شده بود خیره شوند. من هر ده تا انگشتم را روی پیشانی‌ام گرفته بودم و آفتاب روی صورتم سُخ‌سُخ می‌زد. بالاخره، پدربزرگ فریاد زد اوناهاش، اونجان. دست راستش بی‌هیچ خواستی از خداوند به طرف آسمان دراز شده بود و چند تکه‌سیاه، آن طرف ناخن‌های پدربزرگ از آسمان پایین می‌آمد و صداهايش هي بزرگ می‌شد و هي می‌ترکید. قاطرها که این‌پا و آن‌پا می‌کردند، آنقدر با چشم‌های گشادشده به آن صداها گوش دادند تا اینکه همه‌شان رم کردند (همان، ۷).

زمانی که مرتضی صحنهٔ تشییع‌جنازهٔ افراد قبیلهٔ ماراجینیمای را برای راوی بازگو می‌کند، زمان در مقایسه با واقعیت طولانی است؛ زیرا مرتضی هنگام ذکر مطالب از جزئی‌ترین توصیفات هم نمی‌گذرد و تمام جزئیات را با دقت برای راوی می‌گوید و همین جزئیات باعث شده زمان به نظر طولانی باشد؛ زیرا این صحنه برای او دردناک و ناراحت‌کننده است:

ما زیرفل جنازه‌ها را گرفتیم و آنها را روی پاشنهٔ پاهایشان کشیدیم روی زمین و بردیم طرف قاطرها. بعضی‌ها خیلی سنگین بودند. مخصوصاً آنها که رودخانه لب پرزده و خیسشان کرده بود. ولی آنهايي که بوی گوشت سوخته می‌دادند سبک‌تر بودند. پدربزرگ دستور داد که زن‌ها بروند و هیزم بیاورند و خودش گله‌به‌گله هیزم‌ها را آتش زد و پسرعموها را فرستاد که دیگ‌های بزرگ را بیاورند و از آب پرکنند و روی آتش‌ها بگذارند. حالا دیگر شب شده بود. یک شب سیاه که تاریکی‌اش نمی‌گذاشت ما رنگ پوستمان را به یاد آوریم. فقط آنهايي که کنار آتش بودند چشم‌هایشان به سرخی می‌زد و روی بازوها و سینهٔ لختشان قرمز تاریک‌شدهٔ شعله‌ها و دود، خونی را به یاد می‌آورد که همان‌روز کنار سنگ‌های ریز و درشت رودخانه دیده بودیم و زیر آفتاب بو گرفته بود. همان‌شب، زن‌ها روی ماسه نشستند و با چرخاندن شانه‌ها و سرشان و دستهٔ چوبی آسیاب‌های دستی (از

همین آسیاب‌های سنگی که ما هم داریم) برگ‌های خشک و دانه گیاهانی را که حالا اسمش یادم نیست، آرد از لبه سنگ روی متقال سفیدی می‌ریخت... پدر بزرگ آمد و لای دعا‌هایی که از پشت خشم گریه‌شده‌ای شنیده می‌شد، جنازه‌های لخت را یکی یکی بغل کرد و با تقدسی غمبار آنها را توی دیگ گذاشت... (همان، ۸-۹).

ب. تک‌گویی

تک‌گویی‌هایی که در داستان موجود است غالباً تک‌گویی‌های راوی است. نکته‌ای که باید به آن توجه داشت، این است که تک‌گویی درونی با مبحث جریان سیال ذهن، که محصول داستان و رمان پسامدرن است، ارتباط و نزدیکی بسیار زیادی دارد، تا جایی که می‌توان گفت تک‌گویی درونی یکی از بخش‌های جریان سیال ذهن است. در داستان‌ها و رمان‌هایی که از جریان سیال ذهن استفاده می‌کنند، متن بر افکار شخصیت‌ها تکیه دارد و راوی و نویسنده به عمق ذهن شخصیت‌ها نفوذ می‌کند و آنچه را در احساسات و افکار آنها می‌گذرد بدون هرگونه پردازشی باز می‌گوید. با این شیوه، خواننده علاوه بر آگاهی از حوادث گوناگون، از درون شخصیت‌ها نیز آگاه می‌شود. این آگاهی از درون، به خواننده کمک می‌کند تا تصویری بهتر از شخصیت‌های داستان به دست آورد.

در داستان «یک سرخ‌پوست در آستارا»، نجدی با بهره‌گیری از تک‌گویی درونی به شیوه جریان سیال ذهن، تمامی آنچه را که شخصیت‌ها به آن فکر می‌کنند بازگو می‌کند. نجدی با استفاده از این شیوه، خواننده را به شخصیت‌های داستان خود بسیار نزدیک می‌کند و با دیدگاه‌های ایشان آشنا می‌سازد:

پسرۀ عوضی با آن دست‌وپای لاغرش، تازه می‌خواست از درخت سرکه‌شیره هم برود بالا (همان، ۵).

به لب پایین و چانه مرتضی فکر کردم که روی قاطی کردن توتون و علف لرزیده بود. آدم باید مخش عیب داشته باشد تا پای حرف‌های مرتضی بنشیند (همان، ۸).

۳.۲. زمان کل روایت از آغاز تا انجام

روایت در زمان حال رخ می‌دهد. به نسبت این زمان، چندین زمان در داستان موجود است:

۱. سال ۱۹۴۷، زمان حمله امریکایی‌ها به دره سرخ‌پوست است؛

۲. زمان آمدن سرخ‌پوست به آستارا؛

۳. نه سال بعد. زمان مرگ مرتضی؛

۴. زمانی که ماراجینما به کردستان می‌رود؛

۵. زمانی که راوی در حال بیان ماجرا برای نویسنده است؛
 ۶. زمانی که نویسنده داستان را می‌نویسد و وجود داستان نشان‌دهنده این است که نویسنده در مقطع خاصی داستان را نوشته و ما در حال خواندن داستانی هستیم که نویسنده به نقل از راوی نوشته است.

در داستان، طبق نظریه ترتیب زمانی ژنت، با زمان‌پریشی‌هایی مواجه هستیم. این زمان‌پریشی‌ها به صورت بازگشت از زمان حال به زمان گذشته است.

داستان با شرح یک ماجرا از ابتدای وقوع آن شروع نمی‌شود تا در مراحل بعد ادامه داستان روایت شود، بلکه از میانه یک رخداد آغاز می‌شود و این نشان‌دهنده حذف شدن بخشی از رخ دادهای داستان است که خواننده یا باید آنها را حدس بزند یا اینکه نویسنده با ایجاد گسست در خط سیر روایی، آنها را در لابه‌لای داستان برای خواننده آشکار می‌سازد. این موضوع نشان‌دهنده نوعی زمان‌پریشی است که از ویژگی‌های داستان مدرن است. داستان همواره برش و بخشی از زندگی شخصیت را روایت می‌کند که در آن نقطه، تحولی اساسی رخ داده و باعث ایجاد دگرگونی و تغییر شده است.

زمان‌پریشی در این داستان، علاوه بر ایجاد ابهامی هنرمندانه و تأثیرگذار در ذهن خواننده، می‌تواند محصول رخ دادن بخشی از وقایع در ذهن مرتضی باشد. در دنیای ذهن، اتفاقات و رویدادها با خط سیر طبیعی رخ نمی‌دهند و هنگام به‌خاطر آوردن، زمان دچار فروپاشی می‌شود و توالی و ترتیب رخ دادهای رعایت نمی‌شود. مرتضی براساس واقعیت و ذهنیت خود مطالبی را برای راوی بازگو می‌کند و راوی نیز با بیان مطالبی صحت گفته‌های مرتضی را رد می‌کند. با توجه به توصیفی که از مرتضی ارائه می‌شود (مصرف مواد مخدر) خواننده، هم‌سو با راوی ماجرا، در پذیرش سخنان مرتضی دچار تردید می‌شود:

[مرتضی] گرم که شد، قسم خورد که با چشم‌های خودش دیده که یک سرخ‌پوست، بی‌آنکه چمدانش را که از پوست بوفالو نبود، روی زمین بگذارد، در قهوه‌خانه بیوک‌آقا، سرپا سه استکان چای را بدون قند خورده و روی پیاده‌روی یخ‌بسته از قهوه‌خانه تا مسافرخانه خزر، هی برای سیگارش، خیس از برف، کبریت کشیده (نجدی، ۱۳۹۴: ۳-۴).

در جایی دیگر راوی می‌گوید:

قدم‌زنان به طرف همان مسافرخانه رفتیم که هرگز هیچ سرخ‌پوستی در آن را با نوک چکمه‌اش باز نکرده بود (همان، ۵).

گسستگی و چندپارگی زمان نیز در داستان دیده می‌شود. این‌گونه که خواننده در روال داستان پی‌می‌برد که مرتضی، همان شخصیتی که اکنون در حال روایت کردن ماجرا برای راوی است، نه‌سال پیش مُرده است، و مشخص نیست داستانی که هم‌اکنون خواننده آن را می‌خواند در چه زمانی نوشته شده است؛ زیرا در اینجا با دو شخصیت راوی و نویسنده روبه‌رو هستیم. راوی، نه‌سال پس از مرگ مرتضی، ماجرا را برای نویسنده (پروانه) بازگو کرده و از او خواسته تا داستان را بنویسد و اینکه چه زمانی نویسنده این روایت را برای خواننده نوشته‌است مشخص نیست و خود گسست زمانی را تشدید می‌کند. به‌عبارتی، راوی خود را به زمان گذشته برمی‌گرداند، و خواننده را با خود به همان گذشته رهنمون می‌شود و از دل همان نه‌سال پیش است که داستان را برای مخاطب روایت می‌کند. در این‌بخش، دوباره سیاق روایی داستان به‌هم می‌ریزد؛ این به‌هم‌ریختگی سیر روایی و گم‌شدن زمان، بر سرتاسر داستان سایه افکنده و باعث شده‌است تا خواننده برای یافتن سرنخ روایت، بیشتر و بیشتر درنگ کند. نویسنده داستان خواننده را بین زمان‌ها شناور نگه می‌دارد و چون مدام درحال بازگشت به عقب است، خواننده را با پدیده گسست زمان روبه‌رو می‌کند؛ برای مثال، صحبت از مرگ مرتضی است، اما بدون هیچ زمینه‌سازی‌ای، گفت‌وگوی نه‌سال پیش مرتضی و راوی ادامه پیدا می‌کند:

نشانی‌م داده بود. از نرده بالکن لحافی آویزان بود و کوچی پر از بوی پنبه خیس بود. گفتیم: اونجا که کسی نیست؟ (همان، ۵).

پیرنگ داستان هم به‌شیوه معمول (آغاز، میانه، انجام) نیست که در میانه داستان گره‌افکنی اتفاق بیفتد و با فرودی آرام به گره‌گشایی برسد، بلکه به‌شیوه داستان‌های مدرن نقطه اوج داستان در پایان آن است.

تضاد موجود در نام داستان، علاوه‌بر ایجاد ابهام، عنصر مهمی به نام زمان را نیز مطرح می‌کند. نویسنده، ضمن استفاده از واژگانی که حس ابهام و تضاد را در خواننده رقم می‌زند، معنای وسیع‌تری برای او به‌وجود می‌آورد؛ بدین‌صورت که، سرخ‌پوست متعلق به گذشته‌ای دور در امریکا است و آستارا شهری در دوره معاصر و نمادی از زمان حال است که در برگزیده نکته مهمی به نام تضاد زمانی است که به‌واسطه همین دو نام در ذهن خواننده ایجاد می‌شود. نکته دیگری که باید به آن توجه کرد، این است که این داستان به‌شیوه جریان سیال ذهن نوشته شده‌است و این شیوه را در بی‌نظمی‌های زمانی و رفت‌وبرگشت‌های مداومی که در متن وجود دارد می‌توان دید. زمان‌پیشی یکی از ویژگی‌های بارز جریان سیال ذهن است که در

داستان با آن روبه‌رو هستیم. نویسنده خواننده را بین زمان‌های گوناگون نگه می‌دارد و هیچ‌گاه او را به زمانی مشخص ارجاع نمی‌دهد و از درون ذهن شخصیت‌ها ماجرا را روایت می‌کند:

درش را باز که کردم، بو کردم. بعد ریختمش توی یک لگن. روش آب ریختم. بعد دست‌هامو بردم توش. سردم شد، نه سرمای آستارا و کوچه‌هاش، یه جور سرما که از پشت پیشانی آدم شروع می‌شه و روی استخوان‌های آدم می‌ره پایین و با خودش هرچی رو که آدم دوستش داره و باورش کرده می‌شوره و می‌بره پایین (همان، ۱۲).

۳.۳. راوی

ژنت به دو دسته راوی در متن اعتقاد دارد که آنها را براساس میزان آگاهی از متن و حضور در متن به این‌صورت نام‌گذاری کرده است:

۱. **راوی برون‌داستانی:**^۲ راوی بالاتر از راوی داستان، راوی برون‌داستانی نام دارد. این راوی را می‌توان همان نویسنده یا شاعر دانست، یا ذهنیات و درونیات او. راوی برون‌داستانی گاهی در متن حضور پیدا می‌کند و اندیشه‌های خود را بازگو می‌کند و گاهی بیرون از روایت قرار دارد و از طریق یکی از شخصیت‌های روایت، در متن حضور می‌یابد و سخنانش را بازگو می‌کند.
۲. **راوی درون‌داستانی:**^۳ اگر راوی در اولین روایت راوی برون‌داستانی، از اشخاص داستان باشد، او را راوی مرتبه دوم یا راوی درون‌داستانی می‌نامیم. این نوع راوی، به‌واسطه راوی برون‌داستانی در متن حضور پیدا می‌کند و پس از راوی برون‌داستانی، عمل روایت‌گری را برعهده می‌گیرد و گاهی نیز شخصیت‌ها و راویان دیگری را در عمل روایت مشارکت می‌دهد (ژنت، ۱۹۸۰: ۲۲۵-۲۲۶).

هر بخشی از روایت دارای یک راوی است؛ در این‌داستان با چند راوی روبه‌رو هستیم. راوی ماجرای سرخ‌پوست‌ها برای مرتضی، ماراجینیم است. او راوی درونی محسوب می‌شود؛ زیرا خود اتفاقات را دیده‌است و همه‌چیز را از دریچه دید خود برای مرتضی بیان می‌کند:

گفت: سرخ‌پوست می‌گفت سال ۱۹۴۷، دو روز پیش از حمله آمریکایی‌ها به دره ما، کوچ مصیبت‌بار بچه‌ها و زن‌ها و قاطر‌ها و پیرمردهای قبیله به کوهستان پر از سنگ‌های تیز و مقدس اطراف دره شروع شد (نجدی، ۱۳۹۴: ۶).

راوی ماجرای ماراجینیم مرتضی است که شنیده‌هایش را برای راوی بیان می‌کند. راوی ماجرای کردها هم مرتضی است که داستان را برای راوی نقل می‌کند. مرتضی راوی بیرونی محسوب می‌شود؛ زیرا او خودش این موارد را از سرخ‌پوست شنیده‌است و برای راوی اصلی نقل می‌کند:

گفتم: مرتضی تو رو خدا یه ذره کره وردار بخور، بعد یه ساعتی بگیر بخواب.

گفت: سرخ‌پوست می‌گفت سال ۱۹۴۷ دو روز پیش از حملهٔ امریکایی‌ها به درهٔ ما، کوچ مصیبت‌بار بچه‌ها و زن‌ها و پیرمردهای قبیله به کوهستان پر از سنگ‌های تیز و مقدس اطراف دره شروع شد (همان، ۶).

راوی مرگ مرتضی برای خواننده، راوی اصلی متن است و درنهایت، راوی این روایت برای خواننده هم نویسنده است که با آوردن برخی جملات در پرانتز به داستان ورود می‌کند. این راوی از نوع درونی است؛ زیرا خود در متن روایت حضور دارد و همه‌چیز را برای خواننده بیان می‌کند:

بچه‌صیادها برای گرفتن ماهی به دریا نمی‌روند (رودخانه چرا) (همان، ۳).
حالا بچه‌صیادها ماهی‌هایی را که دمشان را تا زخم به زمین می‌زنند و قبل از آنکه مرگ چشم‌هایشان را پر کند (می‌دانی که ماهی‌ها پلک نمی‌زنند، اصلاً آنها پلک ندارند)... (همان).
آن رخ‌داد سرنوشت‌ساز که کانون داستان را شکل می‌دهد زمانی اتفاق می‌افتد که راوی دست‌هایش را در معجون فرومی‌برد و ناگهان انگشتانش کوچک می‌شوند. نویسنده با استفاده از شگرد رئالیسم جادویی، با کوچک‌شدن انگشتانش در معجونی سرخ‌پوستی، در پی بیان اندیشه‌ها و آرمان‌های خود است، و در ادامه می‌گوید:

اینه که هرچی از مرتضی... از سرخ‌پوست... از گُردها یادم مونده دارم برات می‌گم. بنویس پروانه!
تورو خدا بنویسش. می‌بینی که من دست‌هام این‌جوریه، پروانه! تورو خدا بنویسش (همان، ۱۲).
گاهی ممکن است روایتی درون روایت اصلی قرار بگیرد و سطوحی مختلف به روایت بدهد و بخش‌های مختلفی از روایت را مشخص کند. ژنت دو اصطلاح روایت خارج از متن و روایت از داخل متن را در این موارد به‌کار می‌برد:

۱. **روایت برون‌متنی:** بیان کردن نمونه‌ای از روایت اولیه است که راوی در روایت حاضر نیست.
۲. **روایت درون‌متنی:** بیان کردن نمونه‌ای از روایت ثانویه است. بیان روایت از طریق یک شخصیت یا بیشتر اتفاق می‌افتد.

در داستان «یک سرخ‌پوست در آستارا»، چند شخصیت مختلف عمل روایت را برعهده دارند و هرکدام بخشی از روایت را بیان می‌کنند، با نوعی روایت از داخل متن مواجه هستیم. با توجه به سطوح مختلف روایت‌کردن، ژنت راوی را به چهار دسته تقسیم می‌کند: نخست، داستان‌هایی که راوی در آنها در جایگاه راوی و شخصیت حضور ندارد؛ دوم، داستان‌هایی که راوی یکی از شخصیت‌هاست؛ سوم، راوی به‌عنوان راوی حضور دارد نه یکی از شخصیت‌ها؛ چهارم، راوی به‌عنوان راوی و شخصیت در داستان حضور دارد.

در داستان «یک سرخ‌پوست در آستارا»، راوی هم راوی است و هم یکی از شخصیت‌هاست. با وجود اینکه در این داستان چند نفر روایت را برعهده دارند، با یک راوی اصلی روبه‌رو هستیم که کل داستان را روایت می‌کند:

نمی‌شنوم چی می‌گی؟

می‌گم یه سرخ‌پوست اینجاس.

یه سرخ‌پوست؟ اونم توی آستارا؟

سرم پر شد از چیغ و ویغ روی اسب. صورتهایی پر از لکه‌های رنگ و دود آلاچیق‌های سوخته (همان، ۲).

می‌گفت که سرخ‌پوست گفته بود:

ما زیربغل جنازه‌ها را گرفتیم و آنها را روی پاشنه پاهایشان کشیدیم روی زمین و بردیم طرف قاطرها (همان، ۸).

من از سرخ‌پوست پرسیدم...

گفتم: بس کن دیگه مرتضی... من چرا باید به حرف‌های صدتا یک‌غاز تو گوش کنم.

مرتضی گفت: صدتا یک‌غاز؟ تو چرا حالیت نیست... (همان، ۱۱).

۴.۳. وجوه روایت

ژنت معتقد است حالت یا وجه روایت به فاصله زاویه دید و راوی بستگی دارد و از الگوهایی خاص برخوردار است. حالت یا وجه به آوا یا لحن مربوط می‌شود. وجه فضای روایت و فاصله بین روایت و راوی را مشخص می‌کند. در کتاب *گفتمان روایت*^۴ ژرار ژنت میان راوی و شخصیت‌کانونی تفاوت قائل می‌شود. ازمنظر ژنت، کانونی‌شدگی می‌تواند دارای سه حالت باشد:

۱. *کانونی‌شدگی صفر*:^۵ در این حالت، راوی با نفوذ به ذهن شخصیت‌ها، خواننده را از افکار و احساسات آنها آگاه می‌کند. به این شیوه روایتگری، «سوم‌شخص دانای کل» نیز می‌گویند.

۲. *کانونی‌شدگی داخلی*:^۶ در این حالت ذهنیات یکی از شخصیت‌ها، چهارچوبی برای روایت‌شدن دارد و روایت صرفاً بر مبنای ذهنیات همین شخصیت برای خواننده قابل درک است. به این شیوه روایت، «اول‌شخص» نیز می‌گویند. این نوع کانونی‌سازی خود به سه دسته تقسیم می‌شود:

الف. *کانونی‌سازی درونی ثابت*:^۷ در این حالت، فقط یک شخصیت روایت داستان را برعهده دارد.

ب. *کانونی‌سازی درونی متغیر*:^۸ در این حالت، بیش از یک شخصیت روایت را برعهده دارد و هر کدام بخشی از داستان را بیان می‌کنند.

ب. **کانونی‌سازی درونی چندگانه:**^۹ در این حالت، چندین شخصیت داستان را روایت می‌کنند و هر کدام، به نوبت، داستان را از نو تکرار می‌کنند و روایت متفاوت خود را ارائه می‌دهند.

۳. **کانونی‌شدگی خارجی:**^{۱۰} در این حالت، رفتار و گفتار شخصیت‌ها برای خواننده به نمایش گذاشته می‌شود، بی‌آنکه افکار و احساسات درونی آنها بازگو شود. به این حالت روایت‌گری «سوم‌شخص عینی» یا «نمایشی» نیز می‌گویند (ر.ک: ژنت، ۱۹۸۰: ۱۶۱-۲۱۱). کانونی‌سازی در داستان «یک سرخ‌پوست در آستارا» با توجه به وجود راویان مختلف، از نوع درونی متغیر است. در این داستان هم راوی اصلی و هم مرتضی روایت‌گر داستان هستند و هر کدام از آنها بخشی از داستان را روایت می‌کنند. راوی اصلی با ورود مرتضی به داستان، بخش عمده‌ای از روایت را به او واگذار می‌کند. زمانی که مرتضی در حال روایت است، متن را دقیقاً از زبان سرخ‌پوست روایت می‌کند و خواننده این گونه تصور می‌کند که گویا خود سرخ‌پوست است که در حال روایت آن بخش است، اما در واقع تمام این سخنان از زبان مرتضی بیان می‌شود:

سپره عوضی با آن دست‌وپای لاغرش، تازه می‌خواست از درخت سرکه‌شیره هم برود بالا. می‌گفت که سرخ‌پوست پنجره بالکن مسافرخانه را روی برف باز کرده و پرسیده بود مسکو همین طرف‌هاست نه؟ بعد گفته بود که دیگر نمی‌تواند به یادآورد، چندسال از تشییع جنازه مک‌کارتی گذشته‌است و حالا دارودسته سناتور کجا گوربه‌گور شده‌اند. آنها قبیله مرا اره کرده بودند. پدربزرگ در اکلاهما دفن شده بود...» (نجدی، ۱۳۹۴: ۵).

از منظر ژنت، کانونی‌سازی سه وجه بارز را در برمی‌گیرد:

۳.۱.۳. وجه ادراکی

وجه ادراکی مکان و زمان روایت را بیان می‌کند. در چشم‌انداز باز، کانونی‌گر بیرونی (مثلاً دانای کل) قابلیت نظارت بر زمان و مکان نامحدود را دارد، اما در چشم‌انداز محدود، کانونی‌گر درونی (مثلاً شخصیت-کانونی‌گر) نمی‌تواند بر زمان‌ها و مکان‌های نامحدود نظارت کند (ریمون کنان، ۱۳۸۷: ۱۰۶-۱۰۹).

در داستان «یک سرخ‌پوست در آستارا»، با توجه به کانونی‌سازی درونی متغیر و وجود راویان مختلف، ادراک به چند طریق صورت می‌گیرد. از منظر راوی اصلی، که راوی درونی است و کانونی‌گر اصلی متن است، چشم‌انداز محدود نیست؛ زیرا مکان‌های مختلفی را نام می‌برد؛ از جمله قهوه‌خانه، آستارا، مسکو و دیگر مکان‌هایی که در متن از آنها نام برده

شده‌است. از نظر زمان نیز او مدام بین زمان گذشته و حال در رفت‌وآمد است و حتی بر زمان‌های تقویمی هم نظارت دارد.

از نظر مرتضی که راوی بیرونی داستان سرخ‌پوست است، کانونی‌گر از نوع بیرونی است و مرتضی توانایی نظارت بر مکان‌ها و زمان‌های مختلف را دارد. او داستان سرخ‌پوست را برای راوی و خواننده بازگو می‌کند و سپس ناگهان به مسئله کردها می‌پردازد و درنهایت به لنین اشاره‌ای کوتاه می‌کند. البته، اجازه این نظارت بر مکان‌ها و زمان‌های نامحدود و متعدد را سرخ‌پوست به او داده است؛ زیرا او تمام زندگی خود را برای مرتضی تعریف کرده‌است. با اینکه ماراجینیم راوی روایت خود است و از نوع راوی درونی است، اما چشم‌انداز او محدود نیست. او در همین داستان کوتاه، سفرهای خود را که در دوره‌های زمانی گوناگونی انجام داده است برای مرتضی بیان می‌کند. ماراجینیم در ابتدا از اکلاهما نام می‌برد و به دوره زمانی سناتور مک‌کارتی اشاره می‌کند. سپس، با ذکر دقیق یک تاریخ به حمله آیزنهاور می‌پردازد. او به سفرهای خود به کردستان و آستارا و مناطق دیگر اشاره می‌کند. زمان‌های او اغلب از نوع تقویمی است؛ زیرا به یک دوره زمانی مشخص یا شخصیتی تاریخی اشاره دارد.

۳.۲. وجه روان‌شناختی

این وجه دو مؤلفه شناختی و عاطفی کانونی‌گر نسبت به کانونی‌شده را نشان می‌دهد. در مؤلفه شناختی، دایره آگاهی کانونی‌گر بررسی می‌شود و در مؤلفه عاطفی، کانونی‌شدگی عینی و ذهنی مطرح می‌شود. کانونی‌شدگی عینی، خنثی و غیردرگیر است (کانونی‌شدگی در روایت راوی سوم‌شخص نمایشی) اما کانونی‌شدگی ذهنی درگیر و جانب‌دارانه است (کانونی‌شدگی در روایت راوی اول‌شخص) (همان، ۱۲-۱۱۰).

در این داستان، کانونی‌سازی از نوع ذهنی است؛ زیرا راوی اول‌شخص است و در طول روایت حضور بارزی دارد. عمده‌ترین بخش روایت برعهده راوی اصلی است:

روزنامه‌ها را به‌خاطر مرتضی از روی صندلی برداشتم. در که زد، در را که بازکردم، سرمای آستارا و مرتضی با هم آمدند توی اتاق. هم سرما بوی ماهی می‌داد، هم مرتضی (نجد، ۱۳۹۴: ۲).

۳.۳. وجه ایدئولوژیک

در این وجه هنجارها و عقاید کانونی‌گر بررسی می‌شود. اگر در متن روایی، گزاره‌ها تابع هنجارها و عقاید کانونی‌گر باشد و جهان‌بینی کانونی‌گر جهان‌بینی‌های دیگر را ارزیابی کند، متن تک‌صداست. اگر کانونی‌گر زمینه را برای عرض‌اندام چندین موقعیت ایدئولوژیک فراهم کند،

تعامل میان این موقعیت‌ها به قرائت غیرواحد و چندصدایی منجر می‌شود. وجه ایدئولوژیک با رویکرد باختین به آثار ادبی تشابه و هم‌سویی دارد (مارتین، ۱۳۸۶: ۱۱-۱۰).

در ابتدای داستان، با توجه به اینکه راوی حرف‌های مرتضی را باور نکرده‌است، با متنی تک‌صدا روبه‌رو هستیم، اما رفته‌رفته، وقتی راوی حرف‌های مرتضی و باورها و عقاید سرخ‌پوست را می‌پذیرد، متن از حالت تک‌صدا خارج می‌شود و با متنی چندصدا روبه‌رو می‌شویم. راوی با بیان حرف‌ها برای پروانه نشان می‌دهد که سخنان مرتضی را، با اینکه در داستان می‌گوید: «آدم باید مخش عیب داشته باشد که پای حرف‌های مرتضی بنشیند»، پذیرفته‌است.

نویسنده داستان، زیرکانه سعی کرده‌است دیگر صداها را که از تفکرات ایدئولوژیک برخاسته است، در روایت شخصیت‌های داستان بگنجانند. با دقت در آن چیزی که این شخصیت‌ها روایت می‌کنند و اتفاقات و موقعیت‌ها، می‌توان صداها را دیگری در متن این داستان شنید؛ برای مثال، وقتی مرتضی از قول سرخ‌پوست از جریان مک‌کارتی^{۱۱} سخن به میان می‌آورد یا از پیدا شدن کتاب لنین^{۱۲} در میان وسائل مارجینیم سخن می‌گوید یا از مرگ مشکوک مرتضی در کنار مرز شوروی سخن می‌گوید یا از رفتن مارجینیم به کردستان و آموزش ساختن پانچا به کردها حرف می‌زند، به‌گونه‌ای در پی بیان لطیف و هنرمندانه صداها و اندیشه‌هایی است که در داستان می‌خواسته به آنها بپردازد.

۳. ۴. تقابل

ژاک دریدا اعتقاد دارد که انسان‌ها برحسب تقابل بین پدیده‌ها و اشیا می‌اندیشند و افکار خود را بیان می‌کنند، تقابل‌هایی که رابطه بین اجزای آنها ناسازگار یا مانعة‌الجمع است. در آثار دریدا نشان داده شده که هیچ‌یک از دو پاره این قبیل تقابل‌ها، تقابل ذاتی مطلق ندارند، بلکه هر کدام توسط دیگری تعیین می‌یابد و متقابلاً به دیگری تعیین می‌بخشد (ر.ک: پاینده، ۱۳۹۱: ۲۴۸ و ۲۴۹؛ احمدی، ۱۳۸۰: ۳۸۴؛ مقدادی، ۱۳۷۸: ۱۷۰).

در داستان «یک سرخ‌پوست در آستارا» مفاهیمی وجود دارد که با وجود تقابلی که با یکدیگر دارند، برای عمیق‌تر نشان دادن مفهوم کنار یکدیگر آمده‌اند و ممکن است در نگاه اول به‌نظر متناقض یا بی‌ربط باشند، اما با دقت بیشتر درمی‌یابیم که آن مفاهیم شامل نمادها و نشانه‌هایی هستند که در مقابل یکدیگر قرار می‌گیرند. ازجمله مهم‌ترین تقابل‌ها در این داستان، تقابل واقعیت و خیال و مرگ و زندگی و همچنین تقابل وضعیت موجود با آرمانی است که با نشانه‌ها و نمادهای مختلف بیان شده‌است.

۳. ۴. ۱. تقابل خیال و واقعیت

نویسنده تا بعد از مرگ مرتضی هم داستان حضور یک سرخ‌پوست در آستارا را باور نکرده‌است و آن را حاصل تخیل یا حالت غیرعادی مرتضی می‌دانسته‌است. در کنار هم‌بودن خیال و واقعیت و روایت از این‌عالم، خواننده را تا آخر داستان سردرگم و معلق نگه می‌دارد. آیا واقعاً سرخ‌پوستی وجود داشته‌است یا زاده ذهن بیمار مرتضی بوده‌است؟ آیا در زمان مک‌کارتی قتل عام سرخ‌پوستان در امریکا صورت گرفته؟ آیا معجونی وجود داشته که جسم انسان‌ها را کوچک کند؟ عدم قطعیت در این داستان و همچنین گسست زمان باعث می‌شود که درباره واقعی یا خیالی‌بودن هیچ‌یک از وقایع آن نتوان نظری قطعی داد. همین تقابل خیال و واقعیت و مشخص‌نبودن مرز آنها نیز یکی از ویژگی‌های داستان‌های مدرنیستی است.

نویسنده سعی می‌کند با هنرمندی هرچه تمام خواننده را در تعلیق میان واقعیت و تخیل نگه دارد و خواننده تا پایان داستان نمی‌تواند هیچ‌یک از دو قطب واقعیت یا خیال را بر دیگری ترجیح دهد:

قدم‌زنان به‌طرف همان مسافرخانه رفتم که هرگز هیچ سرخ‌پوستی در آن را با نوک چکمه‌اش باز نکرده بود (نجدی، ۱۳۹۴: ۵).

از سؤال و جواب‌هایی که بین راوی و مرتضی ردوبدل می‌شود، می‌توان به تقابل و تضاد دنیای ذهنی آنها پی‌برد. راوی همه‌چیز را در همین دنیای حقیقی دنبال می‌کند، اما مشخص نیست که مرتضی در چه دنیایی سیر می‌کند؛ خیال یا واقعیت؟ راوی از حقیقت کل صحبت‌های سرخ‌پوست می‌پرسد، ولی مرتضی بر وجود گوشت گاو تأکید می‌کند:

گفتم: تو حرف‌هاشو باور می‌کنی؟

مرتضی گفت: البته که باور می‌کنم مگه تا حالا گوشت گاو نخردی؟ (همان).

در جایی دیگر، راوی برای مطمئن‌شدن از حرف‌های مرتضی درباره قسم دروغ، پرسشی را جویا می‌شود که شاید هدف از آن دریافت جواب نباشد، بلکه به‌نظر می‌رسد جواب آن حتماً مثبت است، اما مرتضی با چنان جدّیتی به آن پاسخ منفی می‌دهد که خواننده را متعجب می‌کند. همین پریشانی و غیرعادی‌بودن حالت‌های مرتضی می‌تواند دلیلی بر خیالی‌بودن صحبت‌های او باشد:

گفتم: ببین مرتضی می‌دونی قسم دروغ یعنی چه؟

مرتضی گفت: نه ... نمی‌دونم. من؟ اصلاً ... راوی آقام نمی‌دونم (همان، ۴).

نکته جالب توجه این داستان در آن است که راوی داستان مرتضی را به خیال پردازی متهم می کند، اما خود در پایان داستان از کوچک شدن دست هایش سخن می گوید و خواننده را دچار این گمان می کند که آیا آنچه شنیده ایم روایتی از واقعیت است یا روایتی تخیلی و برخاسته از ذهنیت راوی بوده است.

همین که دست هامو از لگن آوردم بیرون دیدم کف دست هام، انگشتم... خدایا حالا من چه کار کنم... انگشتم آن قدر کوچک شده بود که باید آنها را تا چشم هام بالا می آوردم تا بتونم ببینمشون... اینه که من حالا اصلاً انگشت ندارم... (همان، ۱۲).

۳. ۴. ۲. تقابل مرگ و زندگی

یکی دیگر از موضوعات مهمی که در داستان با آن روبه رو هستیم تقابل میان مرگ و زندگی است؛ البته، هنگامی که داستان را می خوانیم، متوجه می شویم که غلبه با عنصر مرگ است و زندگی چیزی به شمار می آید که از دست مرگ گریخته است.

تصاویری که نویسنده از ماهی های در حال مرگ نشان می دهد و همچنین تصاویر تکه پاره شدن سرخ پوست ها و جنازه های انباشته برهم و نیز تجسم بخشیدن به مرگ و در پایان قصه از میان رفتن انگشتان راوی، تمثیلی از مرگ نویسندگی است، همگی به خواننده یادآور می شود که عنصر مرگ در فضایی که نویسنده تصویر کرده است بر زندگی غلبه می کند. هرچند در پایان داستان، راوی از کسی دیگر می خواهد که روایت گر آن چیزی باشد که بر او و مرتضی و سرخ پوستان رفته است و به این ترتیب می خواهد نشان دهد که زندگی هنوز جریان دارد و حاضر به پذیرش مرگ نیست. در این داستان با هشت نمونه از تقابل مرگ و زندگی مواجه هستیم:

حالا بچه صیادها ماهی هایی را که دمشان را تا زخم به زمین می زنند و قبل از آنکه مرگ چشم هایشان را پر کند از تور بیرون می کشند و پرت می کنند روی ماسه ها...» (همان، ۳).
«چند قطره باران، مرگ را دوسه قدم از ماهی ها دور می کند، می شود این طوری هم گفت که مرگ سیگاری روشن می کند و آن قدر همان طرف ها قدم می زند تا باران بند بیاید» (همان).
«نه سال بعد، روزی شنیدم جنازه مرتضی را بیرون از آستارا کنار رودخانه مرز ایران و شوروی، بدون سنگ، خاک کرده اند» (همان، ۵).

همین که دست هامو از لگن آوردم بیرون، دیدم کف دست هام، انگشتم... خدایا حالا من چه کار کنم... انگشتم آن قدر کوچک شده بود که باید آنها را تا چشم هام بالا می آوردم تا بتونم ببینمشون... اینه که من حالا اصلاً انگشت ندارم... (همان، ۱۲).

تصویری که نویسنده از تراشیدن گیسوی زنان سرخ‌پوست ارائه می‌کند، به‌گونه‌ای بیان مرگ زنانگی آنها است و همچنان غلبه عنصر مرگ است و اینکه مرگ فقط جسم‌ها را از میان نمی‌برد، بلکه ممکن است احساسات و اندیشه‌ها را نیز نابود سازد:

روز سوم، زن‌ها به آلاچیق پدربزرگ رفتند و با شرمساری از او خواستند که اجازه دهد همه مادران موهایشان را از ته بزنند. این‌طوری آنها از زن‌بودن خودشان کنده می‌شدند و با موهای تراشیده، شاید عزاهایشان روی زمین می‌ریخت. شاید عزایشان می‌ریخت روی زمین، شاید عزا... شاید زمین... همین که زن‌ها با سرهای سفید و صورت‌های سرگردان بین زن‌بودن و یائسگی از آلاچیق پدربزرگ بیرون آمدند، مردها صورتشان را برگرداندند (همان، ۱۰).

۳.۴. ۳. تقابل وضعیت موجود با وضعیت آرمانی

یکی از محوری‌ترین اندیشه‌هایی که در این داستان مطرح می‌شود و شاید بتوان آن را درون‌مایه اصلی داستان به‌شمار آورد، تقابل میان پذیرش و تن‌دادن به وضعیت موجود و پای‌بندی به آرمان‌هاست. نویسنده در لابه‌لای متن به‌صورتی هنرمندانه این تقابل را مطرح می‌کند؛ مثلاً پای‌بندی سرخ‌پوست‌ها به آب و خاک و عقایدشان در برابر امریکایی‌ها که سرانجام به کشته‌شدن ایشان منجر می‌شود:

جوان‌ها ماندند وسط دره، روی زمین دراز بکشد، کنار رودخانه، تا کامیون‌ها و نفربرها انباشته از سربازان آیزنهاور نتوانند به صخره‌ها نزدیک شوند (همان، ۶).
نویسنده تداوم این پای‌بندی به آرمان و عقیده را به‌صورت نمادین با حمل پانچاها به دست بازماندگان نشان می‌دهد:

هرکدام از مردها یکی از پانچاها را برداشتند و روبه آفتاب گرفتند و به مردهای ما که حالا در شیشه خشک و کوچک و سبک شده بودند خیره شدند. فردای آن‌روز، شیشه‌ها را توی خورجین قاطرها گذاشتیم و از دره دور شدیم (همان، ۱۰-۱۱).

و دیگر اینکه سرخ‌پوستان ممکن است مجبور شوند سرزمین نیاکان خود را ترک کنند، ولی از آرمان خود دست برنمی‌دارند و همیشه به آرمان‌های خود پای‌بند هستند:
یازده‌سال بعد، ماراجینیمما را گرفتند، جلبش کردند. می‌دونی چرا؟ واسه اینکه پلیس توی کیف ماراجینیمما لای کتاب‌های لنین یک پانچا پیدا کرده بود (همان، ۱۱).

اگرچه تصویری که از مرتضی در ابتدا ارائه می‌شود، چندان خوشایند نیست و در ظاهر فردی روان‌پریش معرفی می‌شود، با دقت بیشتر در لایه‌های زیرین متن، متوجه می‌شویم مرتضی نیز شخصیتی آرمان‌گراست و ملاقات او با سرخ‌پوست (اگرچه در عالم خیال) و

درنهایت کشته شدن او در کنار مرز، به گونه ای مبهم می تواند نشان دهنده تلاش او برای رسیدن به آرمان هایش باشد:

نه سال بعد، روزی که شنیدم جنازه مرتضی را بیرون از آستارا کنار رودخانه مرز ایران و شوروی، بدون سنگ، خاک کرده اند... (همان، ۴-۵).

در انتهای داستان، وقتی نویسنده سروقت معجونی می رود که از مرتضی یادگار گرفته است، به گونه ای نمادین نشان دهنده آن است که نویسنده نیز در پی ساختن پانچایی از اندیشه ها و آرمان های خویش است و می خواهد آن را برای نسل های دیگر به یادگار بگذارد. نویسنده سعی دارد به خواننده نشان دهد در فضایی که مرگ بر همه چیز حاکم است، تنها راه حفظ آرمان ها و عقاید استفاده از پانچایی است که مرتضی از سرخ پوست گرفته است و برای رسیدن به این هدف از رئالیسم جادویی بهره می گیرد و این موضوع را در قالب کوچک شدن انگشتان دستش نشان می دهد.

در صحنه پایانی داستان نیز وقتی راوی شخصیتی به نام «پروانه» را مخاطب قرار می دهد، گویی در حال وصیت کردن است و از پروانه می خواهد میراث دار آرمان های او و ادامه دهنده آن چیزی باشد که او بیان کرده است:

بنویس پروانه! تورو خدا بنویسش. می بینی که من دست هام این جوریه، پروانه تورو خدا بنویسش (همان، ۱۲).

البته در داستان شاهد زندگانی رقت بار پسرعموی ماراجینیم هستیم که حاضر نشده است به آرمان های سرخ پوستان پای بند بماند و برای سیرکردن شکم خود مجبور است هر گونه خفتی را پذیرا باشد:

سومین پسرعمو هم در یک استودیوی فیلم برداری به صورتش رنگ و روغن می مالید و روزمزد خودش را بعد از شنیدن شلیک وینچسترهای گلوله مشقی از اسب الکی می انداخت روی زمین. البته گاهی پوست شانه یا آرنجش ور می آمد، ولی غروب ها می توانست تکه ای گوشت گاو بخرد و با نگاهی تحسین آمیزتر از دیدن تابلوی لبخند ژکوند به همان تکه گوشت سرخ شده در بشقابش خیره شود (همان، ۶).

۴. نتیجه گیری

براساس ویژگی هایی که از داستان های مدرن برشمردیم، داستان «یک سرخ پوست در آستارا» از بیژن نجدی را باید داستانی مدرن تلقی کنیم، شعرگونگی، که یکی از ویژگی های داستان مدرن است، در این متن به خوبی دیده می شود. نجدی با بهره گیری از عناصری

همچون ترکیبات شاعرانه، ایجاد فضای عاطفی و استفاده از عوامل تخیل‌آفرین متنی شاعرانه پدید آورده‌است که بر خواننده تأثیر می‌گذارد. استفاده از توصیف، تشبیه و استعاره و دیگر آرایه‌های ادبی موجب افزونی شاعرانگی داستان شده‌است و تمامی این موارد را می‌توان به دلیل شاعر بودن او نیز دانست. نجدی شاعری است که برخی عناصر شعری را در متن داستان‌های خود آورده‌است و با استفاده از این شیوه، سبکی خاص برای خود به وجود آورده‌است. در سطح روایی داستان، بیژن نجدی توانسته با بهره‌گیری هنرمندانه از عناصر روایی همچون زمان، وجوه روایت و راوی موجب آفرینش متن داستانی براساس شگردهای داستان‌نویسی مدرن شود. وجود برش‌های زمانی و راویان متعدد در این داستان، نشان‌دهنده ساختار غیرخطی و عدم تمرکز روایت است که از دیگر ویژگی‌های داستان مدرن به‌شمار می‌آید.

از دیگر موضوعات مهمی که در داستان دیده می‌شود و می‌توان براساس آن به درون‌مایه داستان دست یافت، تقابل مرگ و زندگی، تخیل و واقعیت و تقابل پذیرش وضعیت موجود و آرمانی است. بیژن نجدی در این داستان با بهره‌گیری از تکنیک‌های داستان مدرن، درپی بیان اندیشه‌ها و مبانی فکری و آرمان‌های خویش است. یکی از مهم‌ترین تقابل‌های داستان، تقابل وضعیت موجود با وضعیت آرمانی است. نویسنده برای نشان دادن این تقابل، با توجه به فضای مرگ‌آلودی که بر داستان حاکم است، با بهره‌گیری از شگردهای رئالیسم جادویی سعی کرده‌است افکار و عقاید و آرمان‌هایش را برای خواننده خود محفوظ نگه دارد.

پی‌نوشت

۱.

الف- توصیف مکان:

قدم‌زنان به طرف همان مسافرخانه رفتم که هرگز هیچ سرخ‌پوستی در آن را با نوک چکمه‌اش باز نکرده بود (نجدی، ۱۳۹۴: ۵).

از نرده بالکن لحافی آویزان بود و کوچه پر از بوی پنبه خیس بود (همان).

کوچ مصیبت‌بار بچه‌ها و زن‌ها و قاطر‌ها و پیرمردهای قبیله به کوهستان پر از سنگ‌های تیز و مقدس اطراف دره شروع شد (همان، ۶).

جوان‌ها ماندند که وسط دره، روی زمین دراز بکشند، کنار رودخانه، تا کامیون‌ها و نفربرهای انباشته از سربازان آیزنهاور نتوانند به صخره‌ها نزدیک شوند (همان).

نرسیده به تیزی سنگ‌ها صدایی شنیدم (همان، ۷).

آنجا خبری از کامیون‌ها و نفربرها نبود و ما نتوانستیم رد هیچ لاستیکی را کنار رودخانه و نعش جوان‌ها پیدا کنیم (همان، ۸).

از دره دور شدیم. آن قدر که هیچ کدام، صدای رودخانه را نمی‌شنیدیم (همان، ۱۱).

توصیف ظاهر و رفتار:

هم سرما بوی ماهی می‌داد، هم مرتضی (همان، ۲).

یک بچه‌صیاد بود که سفیدک زیربغل کتش زمستان‌ها از دور عرق تن تابستانش را لو می‌داد (همان، ۳).

دست‌هایش تا بغل کردن گرما دور بخاری گرد شده (همان، ۳).

نیم‌تنه مرتضی بوی دود می‌داد (همان، ۴).

چشم‌های مرتضی توی صورتش بود و نگاهش پس افتاده بود پشت سیگاری که همان روز با علف کشیده بود (همان، ۴).

دلیم می‌خواست با مشت بزنم روی دندان‌های زرد مرتضی (همان، ۵).

پسره عوضی با آن دست و پای لاغریش (همان، ۵).

پدربزرگ بدون محاسبه زخم‌هایش یک متر و نود و سه سانتی‌متر قد داشت (همان، ۵-۶).

من هر ده تا انگشتم را روی پیشانیام گرفته بودم و آفتاب روی صورتم سَخ سَخ می‌زد (همان، ۷).

آن قدر با چشم‌های گشادشده به آن صداها گوش دادند تا اینکه همه‌شان رم کردند (همان، ۷).

بزرگ‌ترها بروند هرچه مو و گوشت سوخته آنهایی را که دیگر هیچ صورتی برایشان باقی نمانده بود بردارند و بریزند روی هم (همان، ۸).

به لب پایین و چانه مرتضی فکر کردم که روی قاطی کردن توتون و علف لرزیده بود (همان، ۸).

آنهایی که بوی گوشت سوخته می‌دادند سبک‌تر بودند (همان، ۸).

همان شب زن‌ها روی ماسه نشستند و با چرخاندن شانه‌ها و سرشان و دسته چوبی آسیب‌های دستی برگ‌های خشک و دانه گیاهانی را... آرد کردند (همان، ۹).

چشم‌هایشان به سرخی می‌زد و روی بازوها و سینه لخت‌شان قرمز تاریک‌شده شعله‌ها و دود، خونی را به یاد می‌آورد که همان روز کنار سنگ‌های ریز و درشت رودخانه دیده بودیم و زیر آفتاب بو گرفته بود (همان، ۹).

پیراهن بعضی‌ها با خون خشک‌شده به پوستشان چسبیده بود (همان، ۹).

همین که زن‌ها با سرهای سفید... (همان، ۱۰).

سیگار مرتضی توی زیر سیگاری چند قدم دورتر از سرفه‌های مرتضی دود می‌شد (همان، ۱۱).

انگشتام آن قدر کوچک شده بود که باید تا آنها را تا چشم‌هام بالا می‌آوردم تا بتونم ببینمشون... اما هر کدومشون شده اندازه یه سنجاق ته‌گرد (همان، ۱۲).

پ- توصیف حالات:

سرم پر شد از جیغ و ویغ روی اسب (همان، ۲).

عجیب اینکه ماهی‌ها بلد نیستند جیغ بکشند (همان، ۳).

در آخرین لحظه وقتی که رمق ندارند دمشان را تکان دهند و از گرم شدن پولک‌هایشان چیزی نمی‌فهمند (همان، ۳).

مرتضی خود را توی صندلی مچاله کرد (همان، ۳).
 بدجوری سرمای بیرون چپق بجه‌صیاد را کشیده بود (همان، ۳).
 البته گاهی پوست شانه یا آرنجش ورمی‌آمد ولی غروب‌ها می‌توانست تکه‌ای گوشت گاو بخرد و با نگاهی تحسین‌آمیزتر از دیدن تابلوی لیخند ژکوند به همان تکه‌گوشت سرخ‌شده در بشقابش خیره شود (همان، ۶).
 انگار هزاران مرده با دهان بسته بالای کوه مویه می‌کردند (همان، ۷).
 هر کدام به تکه‌ای از آسمان با چشمانی که از یک جور ترس مذهبی پر شده بود خیره شوند (همان، ۷).
 زن‌ها شروع کردند به جیغ‌کشیدن. جیغ‌هایی که اصلاً به رقص آنها دور آتش‌های شکرگزاری شباهت نداشت (همان، ۷).
 بوی دیگ‌ها با سنگدلی بی‌رحمانه‌ای تلخ بود (همان، ۹).
 پدربزرگ لای دعا‌هایی که از پشت خشم گریه‌شده‌ای شنیده می‌شد (همان، ۹).
 جنازه‌های لخت را یکی‌یکی بغل کرد و با تقدسی غمبار آنها را توی دیگ گذاشت (همان، ۹).
 گاهی ساعت‌ها رقصیدیم. یک جور رقص مصیبت که گفت‌وگوی یک‌طرفه دست و پا و تن ما با خداوند بود (همان، ۱۰).
 این‌طوری آنها از زن‌بودن خودشان کنده می‌شدند و با آن موهای تراشیده، شاید عزا‌هایشان می‌ریخت روی زمین (همان، ۱۰).
 زن‌ها با سرهای سفید و صورت‌هایی سرگردان بین زن‌بودن و یائسگی از آلاچیق پدربزرگ بیرون آمدند (همان، ۱۰).
 آنها باید سال‌ها منتظر هم‌آغوشی با همسرانشان بیرون از آلاچیق قدم می‌زدند تا موی سر زن‌ها دوباره روی شانه‌ها و پوست پستان‌هایشان بریزد (همان، ۱).
 ت- توصیف وضعیت:
 در را باز کردم سرمای آستارا و مرتضی با هم آمدند توی اتاق (همان، ۲).
 حالا باران، خودش را به شیشه می‌زد (همان، ۲).
 چند قطره باران، مرگ را دو سه قدم از ماهی‌ها دور می‌کند (همان، ۳).
 هی برای سیگارش خیس از برف کبریت کشیده بود (همان، ۴).
 سرخ‌پوست پنجره بالکن مسافرخانه را روی برف باز کرده و پرسیده بود مسکو همین طرف‌هاست نه؟ (همان، ۵).
 این دفعه از وسط آسمان. جایی که آفتاب آنجا به ظهر خودش می‌رسد (همان، ۷).
 همان روز کنار سنگ‌های ریز و درشت رودخانه دیده بودیم و زیر آفتاب بو گرفته بود (همان، ۹).
 سردم شد، نه سرمای آستارا و کوچه‌هاش (همان، ۱۲).

2. Extradiegetic Narrator

3. Interadiegetic Narrator

4. Narrative Discourse

5. Zero Focalization

6. Interna Focalization

7. Fixed Canonical

8. Variable Canonical

9. Multiple Canonical

10. External Focalization

۱۱. سناتور جوزف مک‌کارتی (۱۹۵۷-۱۹۰۸) از سناتورهای کنگره آمریکا بود که به‌شدت با گروه‌های مارکسیستی مخالفت می‌کرد. وی در آغاز دوره جنگ سرد، فعالیت‌های ضدکمونیستی زیاد انجام داد و باعث ایجاد فضای خفقان‌آوری در آمریکا شد. وی سرخ‌پوستان بسیاری را به بهانه کمونیست‌بودن به‌طرز وحشیانه‌ای کشت.
۱۲. لنین (۱۹۲۴-۱۸۷۰) تئورسین و انقلابی کمونیست روسیه بوده است. وی رهبر انقلاب ۱۹۱۷ روسیه و همچنین بنیان‌گذار دولت اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی نیز بوده است.

منابع

- احمدی، بابک (۱۳۸۰) *ساختار و تأویل متن*. چاپ پنجم. تهران: مرکز.
- اخوت، احمد (۱۳۷۱) *دستور زبان داستان*. اصفهان: فردا.
- برتنز، یوهانس ویلم (۱۳۸۸) *نظریه ادبی*. ترجمه فرزانه سجودی. چاپ دوم. تهران: آهنگ دیگر.
- پاینده، حسین (۱۳۹۱) *داستان کوتاه در ایران*. جلد اول. تهران: نیلوفر.
- ریمون کنان، شلومیت (۱۳۸۷) *روایت داستانی: بوطیقای معاصر*. ترجمه ابوالفضل حری. تهران: نیلوفر.
- شفیعی‌کدکنی، محمدرضا (۱۳۹۰) *ادوار شعر فارسی از مشروطیت تا سقوط سلطنت*. چاپ هفتم. تهران: سخن.
- صادقی اصفهانی، لیلا (۱۳۸۹) «بررسی عناصر جهان متن براساس رویکرد بوطیقای شناختی». نقد ادبی. سال سوم. شماره ۱۰: ۱۴۳-۱۷۴.
- صفوی، کوروش (۱۳۸۸) *از زبان‌شناسی به ادبیات*. چاپ دوم. تهران: سوره مهر.
- عبداللهیان، حمید (۱۳۸۵) «عوامل شاعرانگی در داستان‌های بیژن نجدی». *فصلنامه علوم انسانی دانشگاه الزهراء*. سال پانزدهم و شانزدهم. شماره‌های ۵۶ و ۵۷: ۱۱۵-۱۲۸.
- فلکی، محمود (۱۳۸۲) *روایت داستان* (تئوری‌های پایه‌ای داستان‌نویسی). تهران: بازتاب نگار.
- مارتین، والاس (۱۳۸۶) *نظریه‌های روایت*. ترجمه محمد شهبا. تهران: هرمس.
- مقدادی، بهرام (۱۳۷۸) *فرهنگ اصطلاحات نقد ادبی* (از افلاطون تا عصر حاضر). تهران: فکر روز.
- مهربان، صدیقه (۱۳۸۹) «عناصر داستانی و آشنایی‌زدایی‌ها در داستان‌های بیژن نجدی». *نامه پارسی*. شماره ۵۴: ۱۲۱-۱۳۹.
- _____ و محمدجواد زینعلی (۱۳۹۱) «زبان هنری داستان- شعر در آثار بیژن نجدی». *ادبیات پارسی معاصر*. سال دوم، شماره ۱: ۱۳۹-۱۵۵.
- نجدی، بیژن (۱۳۹۴) *دوباره از همان خیابان‌ها*. چاپ یازدهم. تهران: مرکز.
- واعظ، سعید و عبدالله آلبوغبیش (۱۳۹۲) «بوطیقای روایت در داستان یک سرخ‌پوست در آستارا». *ادب فارسی*. دوره سوم. شماره ۱: ۲۰-۲۰.

- ۹۳ بررسی زبان و روایت در داستان «یک سرخ‌پوست در آستارا»، صص ۶۱-۹۳
- یاکوبسن، رومن (۱۳۹۰) «زبان‌شناسی و شعرشناسی». در: مجموعه مقالات زبان‌شناسی و نقد ادبی. ترجمهٔ مریم خوزان و حسین پاینده. چاپ چهارم. تهران: نی. ۷۱-۸۰.
- Genette, Gerard (1980) *Narrative Discourse. An Essay in Method*. Trans. Jane E. Lewin. Ithaca New York: Cornell University Press.
- Abrams, M.A (1993) *Glossary of Literary Terms*. 6th: Wadsworth Publishing.